

Omsorg og skjønn

Care and Discerning Judgement

SAMMENDRAG Omsorg er et grunnvilkår, samtidig som det er et vanlig og allment begrep med avgjørende betydning både i livet i sin alminnelighet og i profesjonell praksis. Mennesket lever i avhengighetsrelasjoner, og uten omsorg skades vi, livet går til grunne. Omsorg i profesjonelle sammenhenger uttrykker seg gjennom faglig vurdering og skjønnsutøvelse. Profesjoner gjør bruk av ulike former for kunnskap; teoretisk viten, praktiske gjøremål og klok dømmekraft. Dømmekraften eller skjønnet skaper forbindelser mellom ulike kunnskaper og den aktuelle profesjonelle situasjonen, eller mellom det allmenne og det særskilte. Omsorg som grunnvilkår redegjøres for med utgangspunkt i K.E. Løgstrups filosofi og Chr. Norberg-Schultz tenkning, og faglig skjønn med utgangspunkt i Aristoteles' og H-G. Gadamer's filosofi.

Nøkkelord

omsorg, grunnvilkår, gyllen regel, fronesis, lovens ånd

SUMMARY Care is a fundamental precondition, as well as a common and well-established notion which has significant impact both on life in general and on professional practice. Humans engage in relations of interdependency: without care we are damaged, life falls apart. Care in professional contexts is manifested through the application of competent appraisal and the exercise of discernment. Professions use different kinds of knowledge; theoretical expertise, practical know-how and discerning judgement. Acumen or discerning

judgement creates links between different kinds of knowledge and the relevant professional situation, or between the universal and the particular. Drawing on the philosophy of K.E. Løgstrup and of Chr. Norberg-Schultz, the authors explore and discuss care as a fundamental precondition, while the philosophy of Aristotle and of H.-G. Gadamer provide the starting point for a discussion of professional discernment.

Keywords

Care, fundamental precondition, Golden Rule, phronesis, spirit of the law

Innledning

Omsorg er et ord som blir brukt på mange måter og i ulike betydninger. I artikkelen utlegges omsorg som et grunnvilkår ved alt liv. Med grunnvilkår forstås ikke-valgte og ikke-menneskeskapte vilkår for liv. Det vil si, det er vilkår vi lever under og som det ikke står til oss å endre, nemlig «at-hetene» ved livet. Slik som at livet er sårbart, at vi skal dø, at tillit, medlidenhet og omsorg bærer liv, at vi er gjensidig avhengige av og utlevert til hverandre, at det er makt i alle relasjoner – for å nevne noen av grunnvilkårene som alltid er mer eller mindre i spill med hverandre i situasjonen. Hvordan vi forholder oss til «at-hetene» eller grunnvilkårene i situasjonene, har derimot med våre menneskeskapte kulturer og normer å gjøre (Sørensen, 2008; Martinsen, 2012).

Herdis Alvsvåg

professor
VID vitenskapelige
høgskole, studiested
Bergen.

✉ Herdis.Alvsvag@vid.no

**Kari Marie
Martinsen**

professor emerita
VID vitenskapelige
høgskole, studiested
Bergen, og Universitetet
i Tromsø, studiested
Harstad.

✉ kari.martinsen@outlook.com

Artikkelen begynner med hva som særpreger omsorg som grunnvilkår. Deretter drøftes omsorg i samspill med et faglig-etisk skjønn hvor kulturer og normer nødvendig må spille med i forståelsen av situasjonen. Til slutt spør vi: Kan en grunnfortelling slik som fortellingen om den barmhjertige samaritan, ha betydning når en praksis skal utformes og kritisk vurderes? Både omsorg og forsømmelse av omsorg kan leses ut av fortellingen, som har en lang virkningshistorie for flere av helsevesenets profesjoner.

Omsorg som grunnvilkår

Vi mennesker har fått livet på det vilkår at vi er sårbare vesener. I sårbarheten er vi dypt avhengige av hverandre. Den danske teologen og filosofen K.E. Løgstrup skriver i *Den etiske fordring* at «vi er hinandens verden og hinandens skæbne» (Løgstrup, 2010, s. 25-26). Tenk bare på det nyfødte barn. Det viser hvor utsatt livet er, og hvor skjørt det er. Er det ikke mennesker som bekymrer seg for barnet, tar hånd om det, pleier og stiller det, så dør barnet. Det har bruk for mat, drikke, personlig hygiene, menneskelig kontakt, trøst og kjærlig omsorg.

Omsorg kan også anskueliggjøres ut fra flere bilder med nær tilknytning til helsevesenets rom og til sengen. Den norske arkitekten og fenomenologen Chr. Norberg-Schulz (1992) bruker vuggen som et bilde på menneskets avhengighet av hverandre. Norberg-Schulz (1992, s. 107) henviser til den franske filosofen Gaston Bachelard som skriver: «Før mennesket blir kastet ut i verden, blir det lagt i husets vugge». Å bli lagt i husets vugge er et bilde på livets sårbarhet, avhengighet og forsvarsløshet, som det lille barn i vuggen er det. Vuggen skjærmer barnet. Vuggens bevegelser er langsomme og inngår i kroppenens, barnets og den som pleier det sine vekselvirkende rytmer i tid og rom. Vuggen appellerer til beskyttelse og pleie, på en slik måte at barnet med tiden kan finne seg selv og sitt eget fotfeste i huset. Å bli pleiet og hegnet om er helt vesentlig i livet.

«Før mennesket blir kastet ut i verden blir det lagt i husets vugge». Det er det grunnleggende, og noe meget annerledes enn uttrykket «kastet ut i verden». «Kastet ut i verden» er også blitt utlagt som noe som med husets billedspråk betyr «satt på porten» (Norberg-Schulz, 1992, s. 113-114). De er begge dramatiske uttrykk, selv om de umiddelbart ikke synes å ha samme betydning. Eksistensialistisk tolket kan «kastet ut i verden» bety at en er

kastet ut i verden med muligheter, oppgaver, ansvar og dilemmaer. En er ikke avskåret fra verden, selv om verden kanskje ikke er så trygg som den er i vuggen når en blir tatt hånd om der. Men «kastet ut i verden» har andre, og langt mer dramatiske, betydninger. Å kastes ut kan avspeile noe kaotisk, voldsomt om menneskets forhold til verden, som noe som slynges ut, farten er stor og fotfestet mistes. Kastes ut kan også bety lite verdsatt, det at en ikke bryr seg om, det at en ikke tar vare på, men kvitter seg med. «Satt på porten», da kastes en ikke bare ut, men det er en port som lukkes. Noe lukkes helt for en, det kan uttrykkes som at ikke bare relasjoner, men at universet lukker seg for en. Det er bokstavelig dramatisk å miste sitt sted i tilværelsen, det er som å falle dypt ned uten følelse av å høre til noe sted.

Når omsorg ikke er til stede i situasjonen, er det dramatisk, mennesket kan dø. Når omsorg er til stede, har det å gjøre med å bekymre seg for, sørge for, ta hånd om, ivareta, pleie, å være bevegelig berørt til stede i situasjonen. Omsorg er med andre ord relasjonell, den har en etisk ladning, og den uttrykker seg praktisk i konkrete situasjoner som må skjønnes. Det faglig-etiske skjønnet er nødvendig for at omsorg kan finne sted i konkrete situasjoner. Utfordringen er å vise dette, hvordan omsorg for den andre kan utøves.

Skjønn – sosiale normer og lovens ånd

Omsorg og skjønn har noe med hverandre å gjøre. Begge kommer til uttrykk konkret og har utgangspunkt i en situasjon. Skjønn trenger vi i situasjoner vi er usikre på. Hvordan bør det handles? For eksempel hvordan bør situasjonen bli håndtert slik at omsorg kan merkes og utfoldes? Når trenger vi å utøve skjønn, og hvorfor er skjønn viktig i hverdagsaktiviteter og i faglige sammenhenger? Hva vil utøvelse av skjønn si, og hvordan kan vi bli dyktige skjønnsutøvere?

Å være menneske er å leve under krav og utfordringer av mange slag. Vi utfordres, det forlanges stadig noe av oss (Fink, 2010). Ikke bare atferd, men også oppførsel og framferd, skriver Løgstrup (2010). Det er noe vi skal leve opp til og noe vi skal rette oss etter. Vi lever i lyset av forventninger til oss selv og hverandre om å ta vare på den andre og hverandre. Som profesjonelle utøvere fordres det faglighet og medmenneskelighet i relasjon til mottakerne av våre tjenester og til samarbeidspartnere. Vi gir vår adferd skikkelse og form med idealer og normer. Vi har idealer og normer som

rettesnor for livet i sin alminnelighet, og som fagutøvere har vi faglige idealer, normer og kvalitetskriterier for godt utført profesjonelt arbeid.

Moralske og sosiale normer, i likhet med faglige normer, lar seg oppfylle, selv om det ofte byr på vanskeligheter, for eksempel når normer er motstridende og det kan være ulike hensyn å ta. Vi står gjerne overfor etiske dilemma. Når situasjonen er vanskelig, må veiledende normer skjønnes. Men ofte angir regler og normer noenlunde presis hva vi skal gjøre og hva vi ikke bør gjøre. Sosiale lover og retningslinjer er laget av mennesker og gir anvisninger og retning på ord og handling i sosiale og faglige sammenhenger. De kaller på skjønn når vi står i situasjoner som er komplekse, og der vi har å gjøre med ulike og gjerne motstridende normer. Det handler om å være engasjert til stede med innsikt i hva det gjelder å oppfylle. Løgstrup (2010) understreker at det ikke er nok å kjenne kravene, normene, lovene, og det gis sjelden fyllestgjørende og endegyldige formuleringer. Kravene kan kun oppfylles i skjønn, det forlanges innsikt. Til grunn for formuleringer av lover og normer ligger intensjoner om det gode. Lover og normer er formulert for å ta vare på verdier, det beste i situasjoner de er laget for. Men i møte med konkrete situasjoner hender det at intensjonene om det beste ikke blir oppfylt om lovens formulering eller bokstav følges. Skjønn bidrar til å realisere loven og dens intensjon. Da hender det at vi må avvike fra lovens bokstav. Løgstrup skriver: «Uden skøn nøje at gå efter lovens bogstav, efter en eller anden ordlyd, kan lige så godt ske i handlinger, der går stik imod lovens ånd. Mennesket må – i skjønn – gå op i handlingen, besjælet af lovens ånd (Løgstrup, 2010, s. 70).

Normers intensjoner og den gylne regel

Å ha innsikt i normenes, lovenes og retningslinjenes ånd, hva som er deres mål og mening, nemlig å ta vare på det liv som er oss gitt, er nødvendig. Å kun følge ordlyden, handle bokstavelig i situasjoner, uten å ha innsikt i normenes og lovenes intensjon eller ånd, kan nettopp motarbeide det lover og normer er satt til å ta vare på.

Lover, normer og retningslinjer er veiledende. De kan si noe om hva som er det beste i situasjonen når de bæres oppe av lovens ånd. De er laget for å beskytte og ta vare på mennesker, relasjoner og institusjoner. Vi kan også si at de er laget for å hjelpe oss til å oppfylle den etiske fordring, samtidig som den etiske fordring prinsipielt er uoppfyllelig (Løgstrup, 2010; Fink, 2010).

Slik sett peker innsikt i lovens ånd tilbake på det kompliserte samspillet mellom normene og idealene på den ene siden og den etiske fordring gitt med livet selv på den andre siden. Livet er slik innrettet at vi i omsorgen for den andre er stillet under en etisk fordring om å ta vare på det av den andres liv som er betrodd meg i situasjonen. I fordringen er jeg stillet i et ansvar i forhold til den andre. Men vi tar ikke alltid vare på hverandre, og den etiske fordring oppfyller vi ikke. Den er i sitt vesen uoppfyllelig, og den kan ikke tjene direkte til begrunnelse for våre handlinger. Den må gjøre seg gjeldende som et siktemål, som en prøvesten for de verdier og normer vi setter opp og lager for våre handlinger. Normer er nødvendige, men ikke tilstrekkelige. De må prøves i forhold til fordringen, og her kan vi få hjelp av den gylne regel, skriver Løgstrup (1987).

Fordringen er formulert i den gylne regel. Den har en universalitet ved seg som våre etablerte normer ikke har, og dermed en gyldighet ut over dem. Den er i dyp samklang med livet selv, og viser til vårt omsorgsansvar for hverandre. Løgstrup skriver:

Fordringen er blandt andet formuleret i den gylne regel: Alt hvad du vil at de andre skal gøre imod dig, skal du gøre imod dem. Den er alt andet end en lunken regel om at gøre gengæld. ... Den er tværtimod en regel til brugen af vor fantasi. Den forlanger, at vi skal fantasere os til, hvordan vi ville ønske der blev handlet imod os, hvis vi var i den andens sted – for så aktuelt at handle imod den anden på den måde. Altså er den så radikal, som nogen regel kan være (Løgstrup, 1987, s. 25).

Den gylne regel er en oppfordring til oss om å bruke vår fantasi. Den dreier oss mot den andre med ordet «hvis». Hvis det var meg som var døende, hvis det var meg som var lammet etter en hjerneblødning, hva ville jeg så at hjelperen skulle gjøre for meg? Hvis jeg hadde bruk for trøst, hvis min verdighet var krenket eller på spill, hva ville jeg at hjelperen hjalp meg med? Hvordan kan jeg innenfor de muligheter jeg og den andre har, være dennes hjelper? Det skal jeg fantasere over, når jeg ikke alltid handler til den andres beste. Med fantasien hv-ord; hvis, hvordan, hva, hvor når og hvor lenge, blir vi dreiet i retning av den andre og den situasjon vedkommende er i (Kjær, 2012). Fantasien gir plass til vurderinger og skjønn som uttrykkes i

'hvis det var meg, hvordan? ...'. Fantasien handler således om å dreies mot den andre, å kunne snu seg rundt i situasjonen, se den fra andre sider, tenke omvendt. Det handler om en rolleombytning, å kunne sette seg i den andres sted. Den handler om å kunne bruke et skjønn, og å kunne skjønn og tolke kulturelle normer. Normer besjelet av lovens ånd er nettopp tuftet på den gylne regel. Vi kan også si at de er laget for å hjelpe oss til å oppfylle den etiske fordring, som i seg selv er uoppfyllelig.

Normer kan oppfylles, men de må også skjønnnes og tolkes i den enkelte situasjon. Går vi etter lovens bokstav kan våre handlinger bli stikk i strid med lovens ånd. Normer kan da få en befalende karakter. De kan også være formulert uten å ta hensyn til lovens ånd. De adlydes, og skjønnnet er satt ut av kraft. I skjønnnet derimot kan vi gå opp i handlingen, besjelet av lovens ånd når våre handlinger veiledes av den gylne regel. Den gylne regel kaller nettopp på å bruke et skjønn for å finne ut av situasjonen, og på å forstå hvordan normer og kunnskap kan være til hjelp.

Det er nødvendig med god skjønnsutøvelse, vi trenger klokskap. Det vil si gode og riktige handlinger basert på muligheter som finnes i situasjonen, gitt tid, rom, utstyr, kunnskap og forstand, å ville det gode, og fantasi eller kreativitet. Kort sagt det Aristoteles kalte fronesis (Aristoteles, 1973).

Skjønn – fronesis og klokskap

Aristoteles (384–322 f.Kr.) skriver i *Den Nikomakiske Etik* (1973) om fronesis. Fronesis har å gjøre med menneskelig virksomhet i samfunnet der det ikke er et mål utenfor som skal realiseres. Målet ligger i selve handlingen. Å handle godt og riktig i situasjonen er et mål i seg selv. I fronesis er klokskap grunnleggende og ikke til å komme utenom i skjønnsutøvelsen. For å utvikle klokskap trengs det tid der en er oppmerksomt til stede i situasjonen. Denne tiden som vi engasjert er til stede i, forsyner oss med erfaringer som kan vurderes, overveies, og som kan endre vår forforståelse, som gir oss innsikt. For virkelig å gjøre erfaringer og oppnå innsikt er ettertenksomheten sentral (Gadamer, 2008; Alvsvåg, 2013).

Uten erfaringer, intet skjønn. Å kunne oppfatte en situasjon og å kunne vurdere den godt, er avhengig av erfaringer. Den erfarne har nettopp «ut fra erfaring fått et øye som ser rett» (Aristoteles, 1973, s. 64 og s. 68), og den profesjonelle skal kunne med øynene vurdere og handle rett og godt. Be-

tydningen av erfaringen formulerer Aristoteles på denne måten: «Således bør vi ta hensyn til de erfarne, eldre eller de klokes ikke bevisbare utsagn og antagelser, og ikke akte dem mindre enn bevisene. For de har ut fra erfaring fått et øye som ser rett» (Aristoteles, 1973, s. 68).

For virkelig å møte en kompleks og noen ganger kaotisk klinisk situasjon, der det ofte står om pasientens liv, helse og velbefinnende, og handle godt og riktig i situasjonen, er også oppfinnsomhet, fantasi eller kreativitet viktig. For å komme fram til det riktige og det gode trengs overveielser av alternativer før vi bestemmer oss for å handle. Klokskap kan ikke defineres, men klokskap viser seg med mange ulike kjennetegn:

Hva klokskap angår, kan vi vel best forstå hva det er ved å betrakte dem som kalles kloke. Det synes å være karakteristisk for den kloke at han er veloverveiet med hensyn til hva som er godt og tjenlig ... For når vi taler om skjønn og forstand og klokskap og fornuft, så er det de samme vi tiltror å ha skjønn og fornuft og som er kloke og forstandige (Aristoteles, 1973, s. 67).

Klok dømmekraft og skjønn; dette beskrev Aristoteles som fronesis. Det vil si at fronesis ikke er til å komme utenom. Fronesis formidler og skaper forbindelse mellom en unik situasjon og kunnskaper, lover og normer, og tidligere tilegnet innsikt fra liknende situasjoner. Fronesis, dømmekraft, skjønn, bidrar til en god vekselvirkning mellom ulike kunnskaper som trengs i situasjoner. Slik blir på mange måter fronesis den formidende instansen (von Oettingen, 2007).

For Aristoteles er det ikke tilstrekkelig å vite, ha kunnskap om det riktige, vi må også ville det riktige. Slik skilles det mellom to former for fornuft; den intellektuelle (å vite) og den praktisk-moraliske (fronesis). Oppgaven for fronesis er konkretisering og virkeliggjøring av det gode og riktige i situasjonen. Det virkeliggjøres i den menneskelige praksis, gjennom handling i en bestemt situasjon (Grøn, 1980).

Sentralt i skjønnnet er fortolkningen, forståelsen av en situasjon, som kan være hverdagslig eller knyttet til en yrkessituasjon. Til grunn for all forståelse ligger anvendelse, understreker Gadamer (Gadamer, 2004; Grøn, 1980). Anvendelse er et grunnleggende moment i den hermeneutiske forståelsen som har å gjøre med vekselvirkningen

mellom det allmenne og det særskilte i situasjonen. I vår sammenheng gjelder det anvendelse av kunnskaper, lover, normer og retningslinjer, knyttet til unike situasjoner. Ovenfor viste vi til at skjønnet trengs for å oppfylle intensjoner i formulerte lover og normer. Det har vi tidligere også betegnet som lovens ånd. Det er snakk om skjønnsmessig anvendelse av disse slik at intensjoner kan virkeliggjøres i det særskilte, i unike situasjoner. Fronesis eller dømmekraften skaper forbindelsen mellom det allmenne og det særskilte (Grøn, 1980; von Oettingen, 2007).

Fronesis angår både det allmenne og det særskilte samtidig. Det gjør den fordi den har forholdet mellom det allmenne og de særskilte omstendighetene i situasjonen som utfordring. Oppgaven for den praktiske fornuften er å holde det allmenne og det særskilte sammen. Det handler om anvendelse av det allmenne i forhold til det særskilte og omvendt, det særskilte opp mot det allmenne. Fronesis er ikke bare anvendelse av handlingsregler i konkrete situasjoner, men samtidig konkretisering av målet og intensjonene i den menneskelige praksis. Gode valg krever riktig innsikt og god vilje. Spørsmålet om mål og midler hører sammen i vurderingen. Fronesis er en viten om midlene til å realisere et praktisk mål i en særskilt situasjon, men angår gjennom det også målet. I fronesis ligger målet i selve praksisen, ikke utenfor. Fronesis er hos Aristoteles en normativ viten, ervervet praktisk kunnskap basert på innsikt og klokskap. Den uttaler noe som skal gjøres, og den uttrykker seg om målet som skal virkeliggjøres i situasjonen. Fronesis sikter gjennom spørsmålet om midler på «det gode liv som helhet» og «den gode handling» som et mål i seg selv (Grøn, 1980, s. 296; Alvsvåg, 2013).

Praktiske og profesjonelle situasjoner er mangfoldige. Ulike former for kunnskap trengs og kommer til anvendelse. Noen ganger trengs en god blanding av ulike kunnskaper, andre ganger mest ferdighetskunnskap, noen ganger hovedsakelig teoretisk viten, men klokskapen og dømmekraften, det vil si skjønnet, bør alltid være med for å skape forbindelsen mellom det som er allment og det særskilte i situasjonen. Det er hvilken situasjon vi står i og skal handle godt og riktig i, som er avgjørende. De fleste situasjonene som profesjonelle forholder seg til og handler i, er sammensatte, og det kan vanskelig gis entydige handlingsregler. Situasjonen skal forstås og fortolkes, skjønnsutøveren konfererer med teoretiske kunn-

skaper, ervervede innsikter og ferdigheter, og her fungerer fronesis som en formidlende instans. Faglige innsikter, ferdigheter og forskning, og også standardiserte retningslinjer, må brukes med skjønn og relateres til unike situasjoner. Situasjonen og den kloke skjønnsmessige vurderingen av den, avgjør hvordan ulike innsikter, kunnskaper og normer skal bringes inn og komme til sin rett.

Omsorg for andre og hverandre kan ikke formuleres i konkrete handlingsregler. Men vi kan få hjelp av den gylne regel og fantasielementet her. 'Tenk omvendt ..., hvis ..., hva om ... og hva trengs ..., og hvordan handle godt ..., og rett ...?' Skjønnet skaper forbindelser og lar det som spiller seg ut i unike situasjoner, komme i vekselvirkninger med hverandre. Det vil si forbindelser og vekselvirkninger mellom det allmenne og det unike, lovens bokstav og intensjon, situasjonen og også «at-hetene» ved livet og livet.

Normer, kunnskap og holdninger

Normer og kunnskaper, og også holdninger, kan bidra til å åpne en fastlåst situasjon og sette den i bevegelse. Men de kan også føre til det motsatte, de kan låse oss fast. For at disse kan gjøre en positiv forskjell i våre relasjoner, legger Løgstrup vekt på at både distanse og fleksibilitet er viktig for å ha et rom til å vurdere og å skjønne i (Løgstrup, 2010). Normer og kunnskaper er ikke vår eiendom, de lar seg diskutere, og de er foranderlige.

Dersom vi derimot lar oss okkupere av normen eller kunnskapene, mister vi distansen eller rommet til å skjønne i, og skjønnet blir hjemløst, som Løgstrup skriver. Skjønnet blir satt ut av funksjon. «Thi når både ens egen og den andens distanse til normen er ophævet, er den plass væk, som skjønnet skulle røre sig på» (Løgstrup, 2010, s. 54). Fastlåste normer, regler, sjekklister og kunnskaper vil føre til at skjønnet får vanskelige kår. I slike situasjoner er oppmerksomheten rettet mot regelforståelse, formuleringer og bokstavelige tolkninger. Forbindelsen til situasjonen er tapt. Normer, regler og sjekklister kan derimot være gode hjelpere sammen med skjønnet som skaper forbindelsen til unike situasjoner (Martinsen, 2012, s. 62-65).

Normer og kunnskaper er viktige bestanddeler i det som en kultur er laget av. Kulturen kan avgjort hjelpe oss i våre uttrykk, bidra til å skape holdninger der en er ettertenksom spørrende og undrende, der en hele tiden er åpen for spørsmålene: Kunne vi gjøre det bedre, gjorde vi det godt nok i forhold

til fordringen om å ta vare på det liv som er oss betrodd i situasjonen? Gir vi den andre rom til å make sitt liv så godt som mulig, til å få anledning til å svare an i eget liv? Ansvar betyr jo nettopp å svare an i hverandres liv, det er et relasjonsord. Det forutsetter at den andre som en lytter til, finnes. En kan bli «ikke-menneske» der ingen svarer an i det andre menneskets liv. Vi kan således bli skyldige i at vårt medmenneske blir «ikke-menneske». Samtidig kan livsmot vokse frem ved å svare an. Vi gjør en forskjell i hverandres liv. For å svare an må vi være åpen for spørsmålets vedvarende uro og for fantasiens muligheter, og for at situasjonen kan forstås annerledes. Det handler om å kunne snu seg rundt i en vanskelig situasjon, og fra en annen synsvinkel å kunne se at den andre har betydning, som nevnt foran.

Det gjelder for eksempel å kunne anstrenge seg for å se mennesket bak en utakknemlig og uhygienisk pasient. Fantasiens omskapende evne er en viktig bestanddel i en faglig bedømming der vi skal stå til regnskap overfor den etiske fordring som kritisk bedømmelsesinstans i den gyldne regel.

For kunnskaper og normer, ja alt det våre kulturer er laget av, omsettes i holdninger, i hvordan vi former vår kropp i møte med den andre, frivillig og ufrivillig, bevisst og ubevisst. Kroppsuttrykkene kan innby til menneskelige møter, men kan også stenge andre ute. Bare med et blikk kan vi gjøre den andres verden lys eller mørk (Løgstrup, 2010, s. 28). Kulturen vi er en del av, kan hjelpe oss i å forme våre uttrykk, som kan gi klangbunn for den andre til å finne sine uttrykk, slik at hans verden kan oppleves trygg. Vi kan ikke oppøves i å være spontane eller i den etiske fordring. Vi kan oppøves til oppmerksomt å høre den tone den etiske fordring klinger ut med. Alle har sine toner, vi er alle stemt. De andre klinger ut med sin tone. Her er den profesjonelles lyttende forhold avgjørende for å nå frem til et samspill med pasienten, og finne tonen sammen i forhold til tonen i den etiske fordring, en tone som lar seg høre i alt levende om ivaretagelse.

Det som er viktig for oss, tåler ikke formløshet, skriver Løgstrup (2010, s. 29). Det av den andres liv som er betrodd den profesjonelle å ta vare på og ha omsorg for, krever å bli vernet om ved at vi gir vårt liv form. For det kan forventes av den profesjonelle at vedkommende former sine uttrykk og opptrer menneskelig faglig og kyndig i situasjonen, ut fra holdninger, dannelse og selvbeherskelse (Alvsvåg, 2010). Det kan også forventes at det tas

ansvar dersom noen i pleiekulturen ikke lever opp til anstendig livsførsel – for pasientens skyld.

I en pleiesammenheng er særlig pasienten utsett og i en sårbar situasjon, selv om også pasienten må føre seg. For begge parter gjelder det om å bli hverandres tillit verdig. Det har å gjøre med hvordan den profesjonelle blir pasientens tillit verdig, og hvordan pasienten blir den profesjonelles tillit verdig. Men det er den andre, her pasienten, som i særlig grad gir seg selv som gissel i situasjonen (Fink, 2010), og som er mest ubeskyttet og utlevert i tillit til at den profesjonelle vil han vel. Utfordringen ligger derfor spesielt på den profesjonelle, om hvordan hun bruker makten hun har i situasjonen. Det er makt i alle relasjoner, en makt til å make. I en profesjonell sammenheng er makten til å make i situasjonen ikke likeverdige. Den profesjonelle har mer makt til å make enn pasienten, og utfordringen er hvordan makten til å make utøves. Bruker den profesjonelle makten til å make i situasjonen på en forsvarlig måte? Her blir det vesentlig om den fagligheten og den kulturen den profesjonelle handler innenfor, gir vedkommende muligheter til å forvalte makten vedkommende har i situasjonen, til den andres beste. Det er således en utfordring ikke bare å forme kropp og uttrykk, men også å være med til å forme kulturer der det er rom for å kunne diskutere faglighet og normer, å kunne ta opp krevende situasjoner i ettertankens situasjonsanalyse av den – og det uten å bli satt på plass av en moralistisk holdning, «hvorfør gjorde du ikke ...?», men heller av en åpen, undrende holdning, «hvordan kunne en gjort det annerledes?» Med andre ord, det dreier seg om å åpne for samtalens rom i helsevesenet, for det Alvsvåg kaller refleksjonsoaser (Alvsvåg, 2010). Der er det muligheter for å våge seg frem med en forventning om at den andre vil meg vel, i dette tilfelle i en forhåpning om at det er mulig å tale sammen om det som er vanskelig, om skylden og skammen, og det som ikke helt gikk som det skulle i helsevesenets rom, for å bli klokere sammen.

Fortellingen om den barmhjertige samaritan – et kritisk korrektiv?

Til slutt vil vi avrunde med fortellingen om den barmhjertige samaritan. Vi mener fortellingen kan være med på å belyse det som vi har problematisert i kapitlet om omsorg, etikk og faglig skjønn, at den kan gi rom for refleksjonsoaser om hva som er av betydning å sette søkelyset på i helsevesenets rom i dag.

Fortellingen om den barmhjertige samaritan (Lukasevangeliet kapittel 10, vers 25–37) er i helsevesenets historie blitt brukt som en eksempelfortelling som har en forbildefunksjon for flere av dets profesjoner, og den er blitt sett på som en grunnfortelling i omsorgsetikk. Den handler om omsorg, når omsorg forsømmes og uteblir, og den handler om skjønn, fantasi og gyllen regel. Spørsmålet er om den som en grunnfortelling og eksempelfortelling kan være oss til hjelp i dag når en praksis skal utformes, utvikles og kritisk vurderes.

Fortellingen gir et fortettet bilde av den erfarte virkelighet. Den viser hvor avhengige vi mennesker er av hverandre i livet i dets sårbarhet og ut-satthet, i dets lidelse og livsmot. Den er en fortelling der mennesker som er fremmede for hverandre møtes nært i tid og rom. Den handler om et dramatisk møte mellom mennesker på landeveien. Det står om liv og død. En halvdød mann ligger blødende og forslått på landeveien. En prest og en levitt kommer gående, ser den halvdøde mannen, men går forbi. Ja, de går i en bue forbi. Det kan tyde på at de må anstrenge seg for ikke å la seg merke av den andres lidelse. En samaritan kommer også og ser den lidende på veien. Han lar seg merke av fordringen fra den andre om å gi omsorg for han (Løgstrup, 2014).

Han ser med hjertets øye, vurderer situasjonen ut fra den gylne regel om hvordan han kan ta hånd om den forslåtte mannen og stelle sårene hans. Han synes å tenke «som om». Hvis jeg var i den andres situasjon, hvordan ville jeg så at den andre handlet mot meg? Det kaller på fantasi og faglig skjønn for å finne ut hvordan det bør handles i situasjonen. Løgstrup skriver at det hadde ikke gjort noe om han var profesjonelt utdannet (Løgstrup, 2014). Men i fortellingen var det usikkert om samaritanen hadde noen utdanning. Han tilhørte også en marginalisert kultur – samaritanerne. Han var en fremmed som sto utenfor den høyt verdsatte kulturen som presten og levitten tilhørte. Presten hadde god utdanning, levitten var i lære.

Hva er det fortellingen viser oss og vil oss? Den er som enhver annen fortelling et ganske alminnelig fenomen, men der intensjonen som grunnfortelling er å fortelle frem livsmoralen og det gode liv og motivere til handling. Styrken ved en fortelling er at den er åpen og kan leses og forstås på mange måter. Det kompliserte, men også utfordrende med den er at den har en lang virkningshistorie.

Virkningshistorien er den historien teksten selv skaper og har skapt. Teksten er ikke skrevet

direkte til meg, den har ikke meg som førstegangs-leser. Men den har allerede satt sitt preg på meg før jeg begynner å beskjeftige meg med den. Virkningshistorien viser hvordan andre generasjoner før oss har tolket teksten under deres særlige historiske og sosiale forhold. Disse arvede tolkninger kan gi oss en dypere forståelse av teksten, men virkningshistorien kan også være preget av fordreide tolkninger ut fra bestemte interesser. Spørsmålet er hvordan vi kommer fra da-konteksten – teksten i den historiske samtid den er blitt til i – og til nå-konteksten, der vår nå-situasjon må sees ut fra allerede arvede tolkninger som virkningshistorien gir. Det er derfor viktig ikke å blande sammen da og nå. Da-konteksten kan utgjøre et kritisk korrektiv til nå-tolkningen av den. Det er nødvendig å sette seg inn i fortellingens samtid, finne frem til tekstens historiske mening, hva som er dens anliggende eller budskap. Samtidig er utfordringen å rekontekstualisere teksten – å sette den inn i en ny kontekst og vise hvordan budskapet kan komme til uttrykk i en annen historisk sammenheng. Vi må våge å lese teksten inn i vår tid og ut fra nye spørsmål til tolkningsarbeidet tildele den andre betydninger, gjenoppdage sider som er blitt glemt eller fortrent. For teksten sier mer enn det som kan virkeliggjøres i det miljøet hvor den er blitt til i. Den bærer på et uuttalt potensiale (Martinsen, 2000).

Utfordringen er hvordan vi i vår tolkning og til-egnelse av den gamle fortellingen om den barmhjertige samaritan makter å åpne dens tekst ut mot livet og ut mot vår praksis. Da vil vi kunne erfare at den angår oss, fordi vi er delaktige i det samme liv som den beretter om. Vår egen kulturelt skapte praksis kan dermed kritisk kunne vurderes ut fra de grunnvilkår fortellingen i dens da-kontekst viser til, som verdighet, sårbarhet, lidelse, skam, godhet, omsorg og skjønn, ansvar, tillit og pleie, for å nevne noen. Den viser til «at-hetene» ved livet. Det er derfor en oppfordring til å lese fortellingen, analysere og diskutere den for å bli klokere på hva omsorg, etikk og faglig skjønn kan si oss i dag.

REFERANSER

- Alvsvåg, H. (2010). På sporet av et dannet helsevesen. Om nære pårørende og pasienters møte med helsevesenet. Oslo: Akribe.
- Alvsvåg, H. (2013). Innsiktsbasert profesjonell praksis bør erstatte kunnskapsbasert praksis. I H.

- Alvsvåg, Å. Bergland & O. Førland (Red.), *Nødvedige omveier* (s. 185-199). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Aristoteles (1973). *Etikk. Den Nikomakiske etikk*. Oslo: Gyldendals studiefakler.
- Fink, H. (2010). Efterskrift. I K. E. Løgstrup, *Den etiske fordring* (s. 301-330). Århus: Forlaget Klim.
- Gadamer, H-G. (2008). *Sandhed og metode. Grundtræk af en filosofisk hermeneutik*. Århus: Systeime Academic.
- Grøn, A. (1980). Praktisk viden og fortolkning. Aristoteles' 'phronesis'-analyse og Gadamers filosofiske hermeneutik). *Museum Tusculanum*, 40(43), 289-323. København: Københavns universitet.
- Kjær, T. A. (2012). *Løgstrup og samtalens kunst i sygeplejen*. I K. Martinsen, *Løgstrup og sygepleien* (s. 152-188). Oslo: Akribe.
- Løgstrup, K. E. (1987). *Solidaritet og kærlighed og andre essays*. København: Gyldendal.
- Løgstrup, K. E. (2010). *Den etiske fordring*. Århus: Forlaget Klim. (Opprinnelig fra 1956).
- Løgstrup, K. E. (2014). *Etiske begreber og problemer*. Århus: Forlaget Klim. (Opprinnelig fra 1971).
- Martinsen, K. (2000). *Øyet og kallet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Martinsen, K. (2005). *Samtalen, skjønnnet og evidensen*. Oslo: Akribe.
- Martinsen, K. (2012). *Løgstrup og sykepleien*. Oslo: Akribe.
- Norberg-Schulz, C. (1992). *Mellom jord og himmel. En bok om steder og hus*. Oslo: Pax forlag. (Opprinnelig fra 1978).
- Sørensen, P. A. (2008). *Tænkning som hændelse – Martin Heidegger og K. E. Løgstrup*. I T. S. Wentzer og P. A. Sørensen (Red.), *Heidegger i relief – perspektiver på Væren og tid* (s. 171-187). Århus: Klim.
- Von Oettingen, A. (2007). *Pædagogiske handlingsteorier i differencen mellem teori og praksis*. I A. von Oettingen og F. Wiedemann (Red.), *Mellem teori og praksis. Aktuelle utfordringer for pædagogiske professioner og professionsuddannelser* (s. 17-52). Odense: Syddansk universitetsforlag.